„Helyzetdalok" sötétedés után és — előtt

FODOR ANDRÁS

EGY BARTÓK-VERS HÁTTÉRTÖRTÉNETÉHEZ

1948. II. 27. Péntek

Ma vagyok tizenkilenc éves. Születésnapom többféleképp is megünneplődik. A portán kezembe nyomnak egy lapot, rajta Takáts Gyula apró betűs írása: „Kedves Bandim, nagyon megörültem soraidnak, így legalább megtudtam sokmindent." Máris értem, miért nem levél jött Rómából az én hosszú beszámolómra. A jellegzetes *takátsi* egyszerűsítés, szűkszavúság kísért a lap mindkét oldalán, a kényelmes atyai gesztus, amit már-már én is eltanultam tőle, alkalmaztam más viszonylatokra. Hiányérzetemet annak észlelésével enyhíthetem, hogy valami kedvetlen ború is lappang a szavak mögött. „Olyan az ember itt Itáliában, mint a kifordított kabát." Talán a levertség, lehangoltság nem engedte, hogy bővebben, belemenősebben írjon.

Wilhelm Rudi, a volt kaposvári osztálytárs, megszerezte a reményem szerinti jegyeket a mai operaházi balettsorozatra, melyben két Bartók-mű is szerepel.

Pontosan hétkor fölugrálunk a rengeteg lépcsőn, ledobáljuk kabátunkat, s megyünk a bal karéjra. Meglepő, mennyi az üres hely. Nem leszünk bolondok a kijelölt székekre ülni. Húzódunk lejjebb és lejjebb, a jobb látási övezetbe. Amíg így tiblábolunk, már sötétedik a nézőtér, s fölhangzik lentről a hegedűk különös, disszonáns fűrészelése. Összenézünk, mint titkos cinkosok: — Bartók ám! Eleinte csak várjuk, mi lesz ebből? Furcsa zene, furcsa mozdulatok, de aztán egyszerre csak elvesztjük ítélő biztonságunkat, lenyűgöz bennünket, amit hallunk, látunk. Akkor történik ez, amikor a *Mandarin* másodszor tér vissza. Csodálatos, valóban *Csodálatos!* Ilyen zenei kifejezőerőt! Az ember húsába, vérébe nyomakodik az ütem, s a színpadon látott mozdulatokra késztetné. Itt aztán nincs kétség: miért játsszák *ezt* a táncosok, s miért mondja *azt* a zene. Annyira elválaszthatatlan a kettő, hogy mármár magát a *zenét* látom, amint hajlong, megtorpan, kacsázik... Középen ül a mandarin, a lány körötte táncol... A párharc közben is pontosan követhetők a lány buzdító magas, a férfi elutasító mély hangjai. Döbbenetes! A tűzzel játszó, tragikus kihívást sohase tapasztaltam még ilyen megrendítőnek. S mennyi fojtottság, mennyi tenyérbe körmöző küzdelem érződik a Mandarin merevségéből. S amikor megindul, mozdulatait úgy löki a zene, mint gőz a dugattyút, egyre erősebben, gyorsabban, félelmetesebben. Aztán a birtokbavétel hátborzongató pillanatai, a kéjéhség és a beteljesülés ideges fuvolázása! Képtelen lennék most arra gondolni, hogy a kakasülő oszlopát ölelve még az egész színpadot sem látom, ott vagyok a történés közegében. Legföljebb ez villan át rajtam: — Ugyan, mi a nem megközelíthető ebben a zenében?

Széthunyorgunk a felpattanó villanyfényben. Nyomottság, fáradtság érződik a közönségen, s nem a mi ajzottságunk rezonanciája. Bezzeg a második szám, a Webern—Berlioz-féle *Rózsa lelke!* Először csak egy múlt század eleji szobát látunk, a kitárt díszletablakon át a valószínűtlen mélykék eget. Sejthető, hogy az érzelmes, olvatag kolorit, a zene és a koreográfia közt szoros

kapcsolat lesz. Valóban: omló, fodros fehérség, bájos pózok, súlytalan pergés, pergés. Szép, persze, de mégiscsak meglep az eszeveszettül tapsoló közönség. Mintha csak kárpótolni akarnák magukat az előbbi szenvedő kényszeredettség után. Mintha a házépítő munkás bérét a falfestőnek adnák.

Debussy: *Egy faun délutánja* közben minduntalan ácsingóznunk kell a látnivalók után. És valahogy itt sincs igazi összhang zene és tánc között. A kályhacső-ezüst Faun és a libegő-topogó nimfák még hagyján, de a vontatott mozdulatok már helyet adnak a kétkedő gondolkodásnak: — Jól van ez így? Hiteles ez? Egy ízben jólesően elönt a kristályos és mégis meleg (nem igaz, hogy Debussyt lehet érzelem nélkül hallgatni, még ha Ortega mondta is!) hangulat, de aztán megint föleszmélek, és csak figyelek.

A másik Bartók-szám következik, a *Táncszvit*re koreografált *Bálványosvár*. Túlzsúfoltnak, megfoghatatlannak indul, de a bizonytalanságérzés hamar megszűnik. A Rudi szerint *Allegro barbaró*ra emlékeztető vad ritmusok, tompa dobbanások, egyszerre kifeszített kardok, szögletes, merevített mozdulatok nyílegyenesen szökkennek érzékeinkhez. Mennyivel meggyőzőbb eszköze a zenének a tánc, mint a pudvás operai pózok, s a körülményeskedő kántálás!

Feledhetetlen jelenet: a bálványos vár előtt áll a vitéz, s az éjszaka sötétjéből valami békaszerű férgek másznak elő, közönyösen, de undok módra tapadóan, nedvesen ugrálnak föl a lépcsőn, s közben hirtelen, nem is tudható, honnét, a színpad mélyéből vagy a férgek ocsmány hasa alól, zavaros, csikorgó zene árad. Még sose tapasztaltam, hogy zene lapos legyen, de ez a „muzsika" kúszó, fekete, gonosz, sikamlós, mint a pióca vagy a meztelen csigák.

Hosszú, izgalmas harc után a vitéz megszerzi a vár úrnőjét (rabját?). Meghitt hangulat árad mindenfelől; hajfonatos, csupamelegség lányok jönnek, s veszik körül a vitézt és párját, kilógó-fehéringes férfiak állnak mögéjük, s kezdődik a körtánc. Csodálatos érzés! Mintha a semmiből egyszerre fölvillanna az otthon képe. Nagyon, megsemmisülten otthon vagyok. Tavaly pünkösdkor, Kaposváron, a népi játékok, táncok láttán hallottam, éltem át hasonlót. Nem tudom pontosan elemezni, mi történik velem ilyenkor. Bizonygathatnám, hogy igazi vérigmenős magyar táncot látok, amelyben szabály szerint a vertikális mozzanatok uralkodnak a horizontális felett, de aligha az a leglényegesebb itt, hogy magyar motivikájú-e a zene és tánc, hiszen egyre érzem a székely falué mellett a román hangulatát is. Talán az a döntő, hogy népi, közösségi erőt, etnikai tisztaságot érzek felém áradni. Pompás! Nahát! Gyönyörű! — dadogom belül.

Most pedig — józanodom újra — állítsuk próba elé Bartókot. Én, a közösségi lélek része, kívánom, hogy a Kígyószeműével való új párharc után a végső kiteljesedést, győzelmet ismét a körtánc hirdesse ki. És már készülődik az előző, erdélyies dallam, jönnek elő a lányok, fordul a két kör, egyik ki-, másik befelé. Szögletes, hegyes, csizma orrát-élét szemembe hagyó mozdulatok. Nagyszerű! Nagyszerű! Örömömben majdnem előreesem a székek közt. Minek örülök tulajdonképpen, hogy sikerült magam elveszteni, vagy, hogy kivételes teljességgel láthatom, érezhetem önmagamat?

Hatalmas tapsot várok, minden eddiginél nagyobbat, s helyette kötelességszerű, szigetes tenyérverés. *A rózsa lelke* után 7-8 kihívás volt, most mintha azért bújnának ki a függöny mögül a táncosok, hogy tapsra erőltessék a közönséget.

Némi fölháborodással, de mégis telítve az élménnyel megyünk ki. Gyökössy Zsolttal találkozunk, vitatjuk a négy számot. Neki a Weber-zene is nagyon tetszett, de bevallja, hogy könnyűsége miatt. Váratlanul Szijj Lenke nénibe ütközöm. Kérdem tőle is, hogy tetszett. Természetszerűen *A rózsa lelkéről*, no, meg Csinády Dóráról áradozik. — Hogy ez hogy táncol! De azt

mondják, ez a következő szám — — A *Térzene*? — Igen, hogy ez még édesebb lesz.

Eleve keserű szájízzel nézzük a nagy izgést-mozgást. Az eddig nyugodtan ülő ifjak, lányok húzódnak egyre lejjebb. Felhangzik a Strauss-zene. Egyelőre csak a nyitány. Fegyelmezetten figyelek, erőltetem az illeszkedést. Rudi azonban kibillent egyensúlyomból. — Ilyen zenét a cirkuszban is hallhatok... — mondja. Először nem értem, mire céloz, s nem osztom önkívülrekesztő magatartását, de amikor így folytatja: — Már csak a pincsikutyák hiányoznak, erre a zenére azok is tudnának ugrálni... — nem tudom magamba fojtani kuncogásomat. Pedig közben egy előttünk ülő ifjú, hátrafordulva, összekulcsolt kezekkel jelezte: „Az ég szerelmére, hagyjatok engem élvezni!" De mi nem nyugszunk. — Ettől a Strauss-zenétől legföljebb csak az ember lába ugrik a plafonnak... — böllenkedik Rudi. Barátunk viszont vésztjósolóan szól hátra: — A rendőr magukat ki fogja innét vinni! — Ám ez még mulatságosabb, ha belegondolunk: Strauss nem élvezéséért rendőrkézre jutni! Végre a sértett fél lejjebb mászik két sorral.

A *Térzene* látványos része mutatós, szép. A lenge táncok, az ötletes fordulatok, az oldottság, s nem utolsósorban a balerinák hálós szoknyán átsejlő fehér lábikrái csábosak. De honnét megint az aránytalan örömmámor, a tapsra készülődő indulat? A műsor-összeállításból végre megértem: a közönség többsége azért jött ide, hogy a régi jó idők halhatatlan valcerkirályát hallhassa, hogy az ő zenéje legyen az élményhagyó, a pont a mondat végén.

Sajnálom, hogy ennyire nem zenei szemszögből ítélek, de vajon ők igazából a zenét élvezték? Ugyan kérem, negédeskedő, nosztalgikus visszavágyakozás az ő állítólagos műélvezetük, az elszakíthatatlan bécsi köldökzsinór, Illyés *jellegtelen Budapest*-utálatának méltó bizonysága. Avagy, miért akkor tört ki leghevesebben a taps, amikor csillogó-villogó semmitmondással bevonult a színpadra a K. und K.-zenekar, vagy amikor a rendőrt leitatták sörrel a jó bécsiek? Ez a híres, rettegett ítéletű Budapesti Operaház? Ha idecsődítenénk csomó műveletlen, botfülű embert, azok is teljesítenék, amit ők.

Elmenőben az Andrássy úton halljuk a lányának magyarázó tisztes polgáranyát — Strauss, Strauss igenis, örökké, tízezer év múlva is modern marad, mert ő gyönyörűen fejezte ki korát, Bartókból viszont nem tudom, tíz év múlva is mi marad... Ó, ha tudná, ezzel az elhatározó bölcs nézettel mennyire önmaga és közössége korlátoltságát nyilvánította ki!

Rudit egészen a Szent László laktanyáig kísérem. Vádolhatnának bennünket a kollégista zenebarátok is, tájékozatlanok vagyunk a muzsikában, s most, hogy elkaptuk a csücskét, annál fogva rázzuk, dobjuk az egészet. Állunk valahol, s hogy ezt álláspontnak nevezhessük, gyorsan szembefordulunk azokkal, akiknek már régtől kialakult nézeteik vannak. Csakhogy? ők — a minap tapasztaltam — annyira beszorultak a maguk ízléskörébe, hogy képtelenek onnét kimozdulni. Bartókhoz közeledni? Hogyisne! Így hát minket merevségünkért nem érhet vád úgy, hogy az elmarasztalás ne vonatkozzék egyben rájuk is.

Jó érzéssel válok el barátomtól. Igen, így képzeltem el budapesti szellemi életünket, a kaposvári törekvéseink folytatását.